

Megfordított sorsok és szövegek.

Ézsaiás könyvének szerkesztés- és teológiatörténete,
különös tekintettel Ézsaiás 10,16–19-re

Akortárs Ószövetség-kutatásban már-már közhelynek számít, ha azt mondjuk, hogy a prófétai könyvek hosszabb-rövidebb szerkesztéstörténet rendjén nyerték el ma ismert formájukat. E folyamat következtében az eredetileg Ézsaiás, Jeremiás, Hóseás, Ámós stb. próféták által elmondott vagy esetleg leírt, teljesen különböző és sajátos élethelyzethez kötődő szövegek a későbbi szerkesztők munkája révén új életre keltek. A redakció formájától és mértékétől eltérően sok esetben valóban teljesen új életről beszélhetünk. A próféciaát olyan szövegtípusnak ismerjük, amely jellegénél fogva egy *aktuális* helyzethez kapcsolódik. Azonban az írásba foglalás ténye már eleve azt jelenti, hogy egy adott ponton ezek a szövegek fölülemelkedtek ezen az aktuális, eredeti, sajátos kontextuson. Valamilyen oknál fogva fontosnak tartották feljegyezni a próféciaát. Ezzel együtt azonban új legitimitást kölcsönöztek annak, hogy egy másik kontextus összefüggésében is értelmezhető legyen. Azonban egy-egy konkrét helyzethez kötődő prófécia írásbeli feljegyzése még távolról sem jelenti e szövegek kanonizációjának zárómozzanatát. A leírt szövegek gyűjteményekbe szerveződnek, újrendezőnek vagy kiegészülnek oly módon, hogy egy-egy ilyen prófécia eredeti szándékára gyakran alig lehet ráismerni. A 19. századi biblikus kutatásban – az inspirált szerzőktől eltérően – a későbbi kiegészítéseket, átszerkesztéseket epigonmunkának tartották, s a kritikai kommentárokban nem ritkán kisebb betűvel szedték, mint az eredeti szövegrészeket. A mai prófétakutatásban már kevesen osztják ezt a fajta értékítéletet. A prófétai szövegek későbbi újraértelmezése eszmetörténeti és teológiai szempontból ugyanolyan érték. Nem csupán az eredeti forma, hanem annak különböző kontextusokhoz való adaptációja, idomítása is teológiai jelentőséggel bír. A bibliai szemlélet szerint az eredeti alkotáshoz hasonlóan maga az újraértelmezés is prófétai tevékenység.¹

¹ Vö. Balogh Csaba: Próféta – kreatív igemagyarázó vagy ötletszegény epigon? A prófétai tradíció szerepe az idegen népek elleni próféciaákban. In: *Református Szemle* 97 (2004), 3–20.

Az alábbi fejtegetés, amely Ézsaiás könyve szerkesztéstörténetének néhány aspektusát szeretné felvázolni, ebből az alapelvből indul ki. Nem fogok itt a könyvet átfogó sokrétű szerkesztéstörténetről beszélni, csupán egy olyan rendkívül izgalmas fejleményről ezen a folyamaton belül, amely némely eredeti ézsaiási prófécia sorsának alakulásában figyelhető meg. Az ősi, Kr. e. 8. századi ézsaiási szöveg és annak jelenlegi formája közötti útvonal feltérképezése segít abban, hogy értelmezzünk olyan prófétai szövegeket, amelyeknek jelentése nagymértékben rejtve marad akkor, ha ezt a folyamatot figyelmen kívül hagyva csupán a végleges formára összpontosítunk. Az eredeti ézsaiási szöveg és a ma ismert verzió közötti feszültséget szem előtt tartva arra a kérdésre keresem a választ, hogy mi volt az a teológiai indok, amely ezt a szerkesztéstörténeti folyamatot magyarázza a 8. századi szövegtől a ma ismert kanonikus formáig.

Ennek a folyamatnak az elemzéséhez az Ézs 10,16–19-et fogom részletesen megvizsgálni a jelenlegi kontextusában. Két további perikópát pedig a hipotézisemet alátámasztó illusztrációként fogok megemlíteni (Ézs 10,28–34 és 29,15–24).²

* * *

A könyv jelenlegi formájában Ézs 10,16–19 a jól ismert Asszíria-ellenes próféciában helyezkedik el. A Kr. e. 8–7. században Júdat is közelről fenyegető Asszír nagyhatalom elleni ítéletes beszéd kezdő sorát illetően nincs kétség. Itt a prófétai irodalomból máshonnan is ismert „jaj”-próféciával van dolgunk, amely Ézs 10,5-ben így konkretizálódik: „Jaj Asszíriának!”. A perikópa zárósorára vonatkozóan viszont már távolról sem ennyire egyértelmű a helyzet. A szöveggel foglalkozó elemzések Ézs 10,15; 10,19 és 10,34 vagy 11,9 verseket egyaránt a lehetséges záróversek között említik. Bármilyen álláspontra is helyezkedjünk a prófécia eredeti formáját és terjedelmét illetően, ahhoz nem fér kétség, hogy szerkesztéstörténeti szempontból Ézs 10,5–11,9 egy nagy retorikai egységet alkot. Ha e nagy retorikai egységben belül a

² E tanulmány korábbi verziója eredetileg előadás formájában is elhangzott az European Association of Biblical Studies és a Society of Biblical Literature közös évi konferenciáján 2014. július 8-án Bécsben, majd egy Erasmus+ oktatói mobilitás keretében 2015. november 26-án Komáromban, a Selye János Egyetemen. Az itt közzétett verzió egy időközben már megjelent angol nyelvű szöveg adaptált magyar fordítása. Az eredeti publikáció: Balogh Csaba: *Inverted Fates and Inverted Texts. Rationales of Reinterpretation in the Compositional History of the Isaianic Prophecies, with Special Emphasis on Isaiah 10,16–19 and Its Context.* In: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 128 (2016), 64–82.

kötőszavak és gondolati törések mentén indulunk el, akkor az alábbi belső szerkezethez jutunk.

10,5–15	Jaj Asszíriának...
10,16–19	<i>Azért JHVH soványságot bocsát kövérjeire...</i>
10,20–23	<i>Azon a napon Izráel maradéka megtér JHVH-hoz</i>
10,24–27	<i>Azért ezt mondja JHVH: Ne félj, népem, Asszíriától...</i>
10,28–34	Libanon megdől egy hatalmas által...
11,1–9	Vessző származik Isai törzséből...

E nagy egységen belül az arrogáns Asszíria elleni prófécia (Ézs 10,5–15) retorikai menete egyértelmű.³ Az viszont vitatott kérdés, hogy tekinthetünk-e úgy a 16–19. versekből álló szövegrészre, mint amely eredetileg is e prófécia folytatása volt.

10,16	a	<i>Azért az úr, a seregek JHVH-ja soványságot bocsát kövérjeire,</i>
	b	<i>s dicsősége helyett égés lesz, mint a tűz égése.</i>
10,17	a	<i>És lesz Izráel világossága tűzzé és az ő szentje lánggá,</i>
	b	<i>és égni fog és megemésztí bozótját és tövisét egyetlen napon.</i>
10,18	a	<i>És erdeje és kertje dicsőségének mindenestől⁴ véget vet,</i>
	b	<i>és olyan lesz, mint amikor a beteg elsenyved.⁵</i>
10,19	a	<i>És az ő erdeje fáinak maradéka kevés lesz,</i>
	b	<i>még egy gyermek is föl tudja írni.</i>

Már első ránézésre is nyilvánvaló, hogy e költemény minden sora költői metaforákat rejt, és nem tartalmaz olyan történeti vonatkozású információt, amely segítene megfejteni azok jelentését. A metaforák részben testszimbolikát (kövér, sovány, test-lélek, beteg, elsenyved), részben a növényzettel kapcsolatos szimbolikát (bozót, tövis, erdő, kert, fa) használnak.⁶ Mindkét

³ Az Ézs 10,5–15 szerkezeti egységességét illetően is vannak kételyek, de ezekkel itt nem foglalkozom, mert a tanulmány következtetésére nézve ez a kérdés nincs különösebb hatással.

⁴ מְנַפֵּשׁ וְעַד-בְּשָׂרָה, szó szerint: „lélektől testig”.

⁵ A אִסָּח בְּמַסָּח kifejezés jelentése bizonytalan.

⁶ E perikópa egységességét olykor az eltérő metaforikus képek okán kérdőjelezzik meg. Ld. Eichrodt, Walther: *Der Heilige in Israel. Jesaja 1–12*. BAT 17.1. Calwer, Stuttgart 1960, 122–129; Fey, Reinhard: *Amos und Jesaja. Abhängigkeit und Eigenständigkeit des Jesaja*. WMANT 12. Neukirchener, Neukirchen-Vluyn 1963, 126. Viszont meggyőzően érvel az egységesség mellett pl. Barth, Hermann: *Die Jesaja-Worte in der Josiazeit. Israel und Assur als Thema einer produktiven Neuinterpretation der Jesajaüberlieferung*.

metaforacsoport a címzettet jelöli, és mindkét esetben a JHVH-tól érkező emésztő tűz jelenti az ítéletet. A címzettet a szöveg közvetlenül nem azonosítja, hanem rejtve marad a folyton visszatérő egyes szám harmadik személyű ragok háttérében.

Az ítélethirdető próféciák retorikai szerkezetében a כִּן־ kezdetű ítélethirdetési szakasz általában egy olyan szövegrészt folytat, ahol korábban konkrét vádbeszéd hangzott el a címzettet illetően. A szöveg jelenlegi struktúrájában a 10,16–19 versek a korábban Asszíria ellen kimondott vád és kritika összefüggésében értelmezendők. Ebben az összefüggésben olvasva Asszíria az az erdő, kert, bozót és tövis, amelyet JHVH tüzes ítélettel sújt majd. Tehát Asszíria áll az egyes szám harmadik személyű ragok háttérében.⁷ Azonban néhány hangtól eltekintve⁸ az exegéták messzemenő többsége úgy véli, hogy az Ézs 10,16–19 nem a 15. vers eredeti folytatása volt, hanem csupán másodlagosan került a jelenlegi szövegösszefüggésbe.⁹

WMANT 48. Neukirchener, Neukirchen-Vluyn 1977, 32–34; vagy Nielsen, Kirsten: *There is Hope for a Tree. The Tree as Metaphor in Isaiah*. JSOTSup 65. Sheffield JSOT Press, 1989, 191–192. Az eltérő metaforák használatához ld. még Ézs 8,14; 17,4–6.

⁷ Feltehetően a Magyar Bibliatársulat 1990-es fordítása és a 2014-es Revideált Újfordítás is ennek okán *helyettesíti be pl. a címzett nevét: „Asszíria kövérjeire”,* noha a héber szövegben mindössze ez áll: כִּן־שֶׁמֶן, „az ő kövérjeire”.

⁸ Dillmann, August: *Der Prophet Jesaia*. S. Hirzel, Leipzig 1890, 109–110; Delitzsch, Franz: *Commentar über das Buch Jesaia*. Dörfli&Franke, Leipzig 1889, 182–184; König, Eduard: *Das Buch Jesaja*. C. Bertelsmann, Gütersloh 1926, 149; Oswalt, John N.: *The Book of Isaiah: Chapters 1–39*. NICOT. Eerdmans, Grand Rapids, MI 1986, 267; Sweeney, Marvin A.: *Isaiah 1–39*. FOTL 16. Eerdmans, Grand Rapids, MI 1996, 200; Chan, Michael: *Rhetorical Reversal and Usurpation: Isaiah 10,5–34 and the Use of Neo-Assyrian Royal Idiom in the Construction of an Anti-Assyrian Theology*. In: *Journal of Biblical Literature* 128 (2009), (717–733) 729. Az említett szerzők többsége általában nem számol redakcionális rétegekkel Ézsaiás könyvében, így a szöveget *a priori* tekinti egységesnek.

⁹ Duhm, Bernhard: *Das Buch Jesaia*. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1968, 101; Marti, Karl: *Das Buch Jesaja*. J. C. B. Mohr, Tübingen 1900, 105–106; Gray, George B.: *The Book of Isaiah*. ICC. T&T Clark, Edinburgh 1949, 197–200; Fohrer, Georg: *Das Buch Jesaja. Kapitel 1–23*. ZBK. Zwingli Verlag, Zürich 1966, 158; Wildberger, Hans: *Jesaja: Kapitel 1–12*. BKAT 10.1. Neukirchener, Neukirchen-Vluyn 1972, 406–407; Schoors, Anton: *Jesaja*. BOT. J. J. Romen&Zonen, Roermond 1972, 89. Barth, Hermann: *i. m.* 17–18, 34; Clements, Ronald E.: *Isaiah 1–39*. NCBC. Eerdmans, Grand Rapids, MI 1980, 113; Blum, Erhard: *Jesajas prophetisches Testament. Beobachtungen zu Jes 1–11 (Teil I)*. In: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 108 (1996), (547–568) 560.

Ebben a diskurzusban fontossá válik az a tény, hogy Ézs 10,16–19 motívumaiban más ézsaiási szövegekhez is kapcsolódik. Már régóta ismert, hogy Ézs 10,16–19 és más ézsaiási szövegek között szoros lexikális kapcsolat áll fenn. Itt elsősorban az Ézs 17,4–6-ra, illetve ritkábban a 9,13.17-re történik hivatkozás. Minkét szöveg Izráellel (azaz Samáriával) kapcsolatos próféciából származik.

Ézs 10,16–19 és 17,4–6	מְשָׁן (10,16; 17,4), רִזּוֹן (10,16; רִזָּה in 17,4), כְּבוֹד (10,16.17; 17,4), יַעֲקֹב (10,16; 17,4), בְּשָׂר (10,18; 17,4), שָׂר (10,19; 17,5)
Ézs 10,16–19 és 9,13.17	שָׂשׁ (10,17; 9,17), בַּעַר (10,17; 9,17), אֲכַל (10,17; 9,17), שִׁית (10,17; 9,17), שְׂמִיר (10,17; 9,17), יַעַר (10,18; 9,17), יוֹם אֶהְדָּד (10,17; 9,13)

E megfigyelés alapján véve két eltérő következtetéshez vezetett. (1) Néhány tudós szerint az Izráellel kapcsolatos próféciákkal közös képanyag arra utalhat, hogy Ézs 10,16–19 eredetileg ugyancsak egy Júdával vagy Izráellel kapcsolatos prófécia része volt, és másodlagosan, áthelyezés következtében került be az Asszíria elleni prófécia összefüggésébe.¹⁰ (2) Viszont a legtöbb kortárs kutató szerint ez a perikópa úgynevezett redakcionális szöveg, vagyis a könyv keletkezési folyamatában sajátosan erre a helyre komponálták. Értelmezésük szerint erre az a tény szolgáltat indokot, hogy a régi szövegek újrahasonosítása, az intertextualitás a késői redaktorok egyik jellegzetes munkamódszere volt. Ennek értelmében tehát úgy értékelik az Ézs 10,16–19 közeli rokonságát más textusokkal, hogy az is inkább egy ilyen kései szerkesztő műve.¹¹

¹⁰ A 10,17–23-hoz már ezt a véleményt képviseli Koppe, Johann B.: *D. Robert Lowth's Jesaias*. Bd. 2. Wedmann, Leipzig 1780, 182–183. Ld. továbbá Budde, Karl: *Über die Schranken, die Jesajas prophetischer Botschaft zu setzen sind*. In: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 41 (1923), (154–203) 194; Procksch, Otto: *Jesaia I*. KAT. A. Deichert, Leipzig 1930, 169 („Gesamtisrael“); Fey, Reinhard: *i. m.* 126; Ginsberg, Harold L.: *First Isaiah*. In: *Encyclopaedia Judaica* 9 (1971), 54; Nielsen, Kirsten: *i. m.* 197–199. Ld. még Schmid, Konrad: *Jesaja, Band I. Jes 1–23*. ZBK. Theologischer Verlag, Zürich 2011, 116 (Júda?).

¹¹ Vö. Gray, George B.: *i. m.* 199; Wildberger, Hans: *i. m.* 408; Vermeylen, Jaques: *Du prophète Isaïe à l'apocalyptique. Isaïe I-XXXV, miroir d'un demi-millénaire d'expérience religieuse en Israël*. T. 1. Gabalda, Paris 1977, 259–260; Barth, Hermann: *i. m.* 34; Høgenhaven, Jesper: *Gott und Volk bei Jesaja. Eine Untersuchung zur biblischen Theologie*. AthD 24. Brill, Leiden 1988, 119; Jong, Matthijs J. de: *A Window on the Isaiah*

A közvetlenül megelőző perikópára, az 10,5–15-re történő konkrét utalás teljes hiánya véleményem szerint elég komoly fejtörést okoz, ha 16–19. versekben eredeti kapcsolatot keresnénk a megelőző Asszíria-ellenes szövegrésszel. De ugyanezen oknál fogva azt is nehéz indokolni, hogy az előzőhöz kapcsolandó redakcionális szöveggel lenne dolgunk. Amennyiben itt valóban egy kései redaktor akart volna egyfajta kiegészítést vagy magyarázatot fűzni a korábbi Asszíria-ellenes szöveghez, úgy ezt kétségtelenül másként tette volna meg. Az ilyen jellegű és szerkesztők által beszúrt szövegek sokkal nyilvánvalóbb formában kötődnek a magyarázott perikópához.¹²

A következőkben abból a két alapfelismerésből indulok ki, amelyben az exegetikai irodalom ma általában egyetért: az Ézs 10,16–19 aligha tekinthető a megelőző 5–15. versek eredeti folytatásának, illetve, hogy szoros lexikális kapcsolat áll fenn másik két, Izráelre vonatkozó ézsaiási próféciával. Az a gondolat, hogy ezt a szöveget egy eredetileg Izráelnek címzett próféciából helyezték át ebbe az új kontextusba, csábítónak tűnik. Ez részben indokolná azt a gondolati törést, amely mind formai, mind tartalmi szempontból fennáll a két szövegrész között. Az azonban, hogy közös a szókinccse a Júdával vagy Izráellel kapcsolatos próféciákkal, önmagában véve nem egyértelmű adat, akár a szövegek ézsaiási eredetét, akár a perikópa ősi kontextusát firtatjuk.¹³ A fenti hipotézis igazolásához további érvekre van szükségünk. Ami pedig még ennél is fontosabb: adósok maradunk a válasszal, hogy mi lehetett a ráció egy ilyen szerkesztői újrendezés mögött. Hogyan és miért helyezték volna el ezeket a verseket itt, egy Asszíriával kapcsolatos prófécia összefüggésében egy másik eredetileg Izráelre vonatkozó ítélethirdetésből?

Úgy vélem, hogy további jelentős adatok állnak rendelkezésünkre, amelyek segítenek megérteni Ézs 10 szerkesztési folyamatát, és itt különösen az Ézs 10,16–19 szerepét ebben a folyamatban. Előbb ez utóbbi perikópából

Tradition in the Assyrian Period: Isaiah 10,24–27. In: Meer, M. N. van der et al. (Eds.): *Isaiah in Context: Studies in Honour of Arie van der Kooij on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday*. VTSup 138. Brill, Leiden 2010, 104. A fenti szerzők a késő 7. század és a 6. század első fele közé datálják a szöveget.

¹² Csak összehasonlítás képpen, az Ézs 10,20–23 kétségtelenül későbbi kiegészítés a 10,16–19-hez. Ez azonban a szöveg olvasásával olyannyira magától értetődő, hogy nem is szorul különösebb magyarázatra. De hasonló a helyzet az Ézs 10,33–34-et kiegészítő 11,1–9 szövegrésszel is.

¹³ A szakirodalom ezt a parallelizmust olykor épp az ézsaiási szerzőség ellen használja érvként (vö. Vermeylen, Jaques: *i. m.* 259; Høgenhaven, Jesper: *i. m.* 119).

származó belső jelzésekre hívom fel a figyelmet. Másodszor olyan utalásokra összpontosítok az Ézs 10,16–19 szövegrészen kívül, amelyek e szöveg korai értelmezésére világítanak rá. Itt mindenekelőtt a közvetett, vagyis a kontextusból származó információkról van szó. Harmadszor olyan szövegeket fogok említeni, amelyek analógiát szolgáltatnak az Ézs 10-ben fellelhető szerkesztési folyamat indokaihoz és logikájához.

1. Belső jelzések Ézs 10,16–19 értelmezését illetően

Említettem már, hogy az Ézs 10,16–19 metaforákban gazdag szöveg. Ha viszont a prófécia értelmét vizsgáljuk, akkor elengedhetetlenül fontos, hogy tisztázzuk: Pontosan mit is fednek ezek a metaforák? Illetve: Egy többértelmű költői kép melyik aspektusát használja ki a szerző? Az alábbiakban mindenekelőtt ezekre a kifejezésekre vagyok kíváncsi: „az ő kövérjeire”, „az ő dicsősége”, „az ő erdeje és kertje”, „az ő bozótja és tövise”.

Az „ő kövérjeire” (בְּרֵבֵיבוֹהֵי) legvalószínűbb értelmezésének az tűnik, hogy ez a metafora a címzett csoport jómódú felsőosztályát, vezetőit jelöli.¹⁴ Ezt az értelmezési lehetőséget egyértelműen megerősíti a Zsolt 78,31 és nagy valószínűséggel a Dán 11,24 is, amely ugyancsak többes számban használja a מְשִׁימָן kifejezést.¹⁵ A héber költő rendelkezésre állt volna több más variáns is a „főember” gondolatának kifejezésére. Viszont a metaforaválasztás nem véletlen. Mert úgy tűnik, hogy a szerzőt mindenekelőtt a címzett jóléte foglalkoztatja. Érdeemes megjegyezni viszont, hogy a megelőző Asszír-ellenes

¹⁴ Ebbe az irányba mutat már a Targum is (בְּרֵבֵיבוֹהֵי – „az ő főemberei között”); Knobel, A.: *Der Prophet Jesaia*. Verlag von S. Hirzel, Leipzig 1861, 76; Delitzsch, Franz: *i. m.* 183; König, Eduard: *i. m.* 149. Ld. még Bír 3,29, ahol a מְשִׁימָן Móáb hóseit jelöli (párhuzamban az אִישׁ יְהִל – „vitéz”). A héber szótárak utalnak itt az arab *samīn* rokonszóra, amelynek jelentése „nemes”, illetve *musmin* – „nemesember” [vö. Gesenius, W. – Buhl, F.: *Handwörterbuch über das Alte Testament*. Springer, Berlin, 171962, 558 és 471; Koehler, L. et al.: *Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Brill, Leiden, 1996, 649. (a továbbiakban HALOT)]. A בְּרֵבֵיבוֹהֵי értelmezésére vannak más javaslatok is (mezőgazdasági értelemben vett jólét vagy fiziológiai értelemben vett kövérség), amelyekre itt nem térek ki. Ld. ehhez részletesebben Balogh Csaba: *Inverted Fates and Inverted Texts*, 67–68.

¹⁵ Zsolt 78,31 nem igényel különösebb magyarázatot. Ami Dán 11,24-t illeti, a וּבְרֵבֵיבוֹהֵי מְשִׁימָן מְדִינָה יְבוֹאֵהוּ frázist a következőképpen fordítom: „és feljön a tartomány főemberei ellen” (esetleg „főembereivel” a prepozíció értelmezésétől függően). Ezekre a főemberekre vonatkozik ugyanabban a versben a מְשִׁימָן prepozíció is.

sorokban nem a jólétematika áll a központban, hanem az arrogancia kérdése.

Az Ézs 10,16b párhuzamos verssorában álló „az ő dicsősége” pontos jelentése úgyszintén kérdéseket vet fel. A *קִבְּוֹד* kifejezést általában úgy fordítják, hogy „dicsősége alatt”,¹⁶ ahol a *קִבְּוֹד* szót a nemesekre,¹⁷ harci erőre,¹⁸ gazdagságra,¹⁹ külső megjelenésre²⁰ vonatkoztatják. Nem mindegyik értelmezés indokolható szemantikai alapon. De bárhogyan vélekedjünk is erről, a *קִבְּוֹד* absztrakt jellege erősen megkérdőjelezi azt, hogy a *תִּתָּת* szócskát itt lokális értelemben fordíthatnánk (ti. „dicsősége alatt”). Sokkal valószínűbbnek tűnik az a verzió, amit elvértve néhány másik értelmezés ajánl: „dicsősége helyett”.²¹

A *קִבְּוֹד* igen sokrétű kifejezés a Bibliában. Társadalmi összefüggésben „tisztetlet” jelent. Mivel azonban a státusz szorosan kapcsolódott a vagyonhoz, ezért maga a tulajdon is lehetett *קִבְּוֹד*. A tulajdon pedig nemcsak materiális jellegű érték, hanem ide tartozott a nagy család vagy egy ország esetében annak „népessége” is (ld. Ézs 5,13; 8,7; 16,14; 21,16; Hós 9,11).²² Ez az értelmezés jól illik az Ézs 10,16 kontextusába is, ahol ennek megfelelően a 16. vers két sorában egy merizmussal, vagyis a teljességre utaló kifejezéspárral

¹⁶ Vö. Revideált Károli (1908), Magyar Bibliatársulat (1990), Revideált Újfordítás (2014), Kecskeméthy István fordítása.

¹⁷ Gesenius, Wilhelm: *Philologisch-kritischer und historischer Commentar über den Jesaja*. F. Chr. W. Vogel, Leipzig 1921, 399.

¹⁸ Knobel, A.: *i. m.* 76; Dillmann, August: *i. m.* 109; Beuken, Willem A. M. van: *Jesaja 1–12*. HThKAT. Herder, Freiburg 2003, 287.

¹⁹ König, Eduard: *i. m.* 149; Beuken, Willem A. M. van: *i. m.* 287.

²⁰ Gray, George B.: *i. m.* 200 ezt egyfajta öltözként értelmezi, míg Procksch, Otto: *i. m.* 169 és Wildberger, Hans: *i. m.* 409 a fa képével, annak szépségével kapcsolja össze.

²¹ Vö. Szent István Társulat: „jólét helyett”. Hasonlóképpen Kaiser, Otto: *Der Prophet Jesaja*. ATD 17. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1981, 227; Oswalt, John N.: *i. m.* 265.

²² Az Ézs 5,13 és 16,14 esetében ezt az értelmezést követi a JPS Tanakh és Weinfeld, Moshe: *קִבְּוֹד*. In: *ThWAT* 4., 25–26, amelyet az is alátámaszt, hogy a szinonim parallelizmuson belül a hasonló jelentésű *הִמְוֹן* kifejezés jelenik meg. Ld. továbbá Balogh Csaba: *Inverted Fates and Inverted Texts*, 69 (28. jegyzet).

találkozunk: az ő vezetői (מְשֻׁמְנֵי) és az ő sokasága (כְּבוֹד), vagyis minden társadalmi réteg.²³

Azonban a כְּבוֹד kifejezésnek itt valószínűleg egy másik szemantikai nüánsza is van, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagyni.²⁴ A szöveg itt minden bizonnyal a כְּבוֹד kifejezés jól ismert „fényes sugárzás”, látható aura, dicsőség konnotációjára apellál.²⁵ Fontos viszont, hogy a כְּבוֹד ez utóbbi aspektusa csak Isten dicsőségével kapcsolatban használatos.²⁶ Míg a „sokaság” konnotáció a 16a verssorral képzett párhuzamot, addig a „ragyogás” magyarázata a 16b verssorban rejlik. A 16a verssor „kövérjeire soványságot” analógiájára a 16b verssor a „dicsősége helyett tűz” ellentétet fogalmazza meg. A szerző mindkét esetben egy alapvetően pozitív töltetű kifejezés negatívra fordulását nyomatékosítja. A fénylő dicsőség, amely önmagában véve pozitív értelmű, itt félelmet keltő negatív tűzmetaforává válik, amely JHVH félelmet keltő megjelenésével áll összefüggésben.²⁷

²³ A parallelizmushoz ld. még a már említett Ézs 17,4-et (כְּבוֹד | מְשֻׁמְנֵי) és az Ézs 6,10-et (שֶׁמֶן | כְּבוֹד igei formák).

²⁴ A héber költészetben (és nemcsak) jól ismert jelenség az ún. Janus-parallelizmus, amely azt jelzi, hogy egy bizonyos kifejezés kétértelműségével két különböző szerepet tölthet be egy konkrét összefüggésben. A jelenséghez általában ld. Yellin, D.: משנה ההרואה בתנך. In: *Tarbiz* 1 (1929), 1–17; Gordon, Cyrus H.: New Directions. In: *The Bulletin of the American Society of Papyrologists* 15 (1978), (59–66) 59; Watson, Wilfred G. E.: *Classical Hebrew Poetry. A Guide to Its Techniques*. JSOTSup 26. JSOT Press, Sheffield 1984, 159; Noegel, Scott B.: Janus Parallelism in Job and Its Literary Significance. In: *Journal of Biblical Literature* 115 (1996), 313–320; uő: *Janus Parallelism in the Book of Job*. JSOTSup 223. Sheffield Academic Press, Sheffield 1996.

²⁵ A כְּבוֹד kifejezésnek ez az értelme nem magyarázható a korábbi gazdagság > tisztelet szövejlődés vonalán, hanem elkülönül attól. A dicsőség mint külső aura az istenséggel kapcsolatban jelenik meg, s mögötte nagy valószínűséggel kultikus-mitologikus teofániatradíciók állnak. Ld. ehhez Aalen, S.: אור. In: *ThWAT*, 1., 178; Fossum, Jarl E.: Glory. In: Toorn, K. van der et al. (szerk.): *Dictionary of Deities and Demons*. Brill, Leiden 1999, 348.

²⁶ Vö. Ézs 4,5; 60,1; Jer 13,16; Ez 1,28; 10,4; 43,2. Vö. Weinfeld, Moshe: כְּבוֹד. In: *ThWAT* 4., 27–28 és 31–32. Az Ézs 10,16 összefüggésében Kaiser, Otto: *i. m.* 227 is felvetette ezt a javaslatot („Glanz”).

²⁷ Ld. Ex 3,2; 19,18; 24,17; Zak 2,9. A már említett Ézs 17,4 az ellentét másik aspektusát emeli ki, ahol a szerző a כְּבוֹד „sokaság” < > דלל „kevéséssé lenni” ellentétre épít.

Itt még tovább is mehetünk egy lépéssel. Feltűnő a birtokragos szerkezet: כְּבוֹד, „az ő dicsősége (helyett)”. Mit jelent az, hogy „az ő dicsősége”? Kire vonatkozik? Fentebb már említettem, hogy a „ragyogás” értelemben a כְּבוֹד csak az istenséggel kapcsolatban jelenik meg. Sőt a כְּבוֹד lehet az istenség apellátuma is (vö. 1Sám 4,21–22; Zsolt 3,4; 106,20; Jer 2,11; Hós 10,5). Ez a magyarázat viszont érdekes fényt vet az ézsaiási szöveg egészére. A fentiek értelmében ugyanis a כְּבוֹד birtokragja aligha vonatkozhat Asszíriára. Ugyanaz az egyes szám harmadik személyű birtokrag megjelenik a קְדוֹשׁוֹ – „az ő Szentje” kifejezésben is, amely szintén JHVH-ra utal.²⁸ Ez utóbbi kifejezés is eredetileg egy olyan istenséget jelölt, aki elkötelezte magát az ő népe iránt,²⁹ aki viszont itt hasonlóképpen ellenséges istenséggé, „lánggá” válik. Szintén így válik destruktív értelművé az eredetileg ugyancsak pozitív jelentéstartalmú אֱוֹרֵי־יְשׁוּרָאֵל – „Izráel világossága” is. Izráel Világossága pusztító Istené válik: a szabadulás jelképe a pusztulás (tűz) szimbóluma lesz.³⁰

A szövegösszefüggés tehát azt sugallja, hogy az egyes szám harmadik személyű birtokrag mögött nem Asszíria, hanem Izráel áll. „Az ő dicsősége”, „az ő szentje” nem más, mint „Izráel világossága”, vagyis maga JHVH. A הִיָּה + לֵ כifejezésforma azt jelzi, hogy JHVH, az eredetileg barátságos és népe iránt elkötelezett Isten most az ellentétére vált, és nem várt módon fog megnyilvánulni. Ez a fordulat egyáltalán nem idegen Ézsaiás teológiájától (vö. Ézs 30,3).

A harmadik jelentős metaforapár ebben a szövegegységben „az ő bozótja és tövise” (שִׁיתוֹ וְיִשְׁמִירוֹ). Mindkét terminus csak Ézsaiás könyvében jelenik meg ebben az értelemben, és egy kivételtől eltekintve mindig párban fordulnak elő.³¹ Az exegéták viszont általában figyelmen kívül hagyják azt, hogy ezt a szimbólumot Ézsaiás könyve két egymástól jól megkülönböztethető

²⁸ Különösen gyakran találkozunk ezzel az istennévvel Ézsaiás könyvében, legtöbbször ebben a formában: *Izráel Szentje*.

²⁹ Ld. Koppen, F. van – Toorn, K. van der: Holy One קְדוֹשׁוֹ. In: Toorn, K. van der et al. (szerk.): *Dictionary of Deities and Demons*, 415–418.

³⁰ Az אֱוֹרֵי kifejezés teljességgel pozitív értelmű. Vö. Zsolt 36,10; 49,20; 56,14; 97,11; 112,4; Jób 33,20; Ézs 2,5; 9,1; 58,8; Ám 5,18. Az אֱוֹרֵי magát Istent is jelölheti (Zsolt 27,1; Ézs 60,1, 19; Mik 7,8). Ld. még Aalen, S.: אֱוֹרֵי. In: *ThWAT*, 1., 172–181. Lipiński, E.: Light אֱוֹרֵי. In: Toorn, K. van der et al. (szerk.): *Dictionary of Deities and Demons*, 518–519.

³¹ Vö. Ézs 5,6; 7,23.24.25; 9,17; 10,17; 27,4. Ézs 32,13 a קוֹץ וְיִשְׁמִיר „tüske és tövis” variánst tartalmazza.

értelemben használja. Egyrészt a „tövis és bozót” olyan táj (város vagy szántóföld) kelléke, amelyet pusztulás ért. Ebben az összefüggésben a tövis az élettelenségnek és a civilizáció hiányának a jelképe. Ezekben a szövegekben az ítélethirdetés részét képezi az, hogy tövis és bozót nő ki az elpusztított szántóföldek vagy városok helyén. Az Ézs 5,6 például ezt mondja JHVH egykori szőlőskertjéről: *Hagyom, hogy elvaduljon: nem metszik, nem kapálják, fölveri a tövis és a bozót* (hasonlóképpen a 7,23–25; 32,13).

Másrészt viszont van ennek a metaforapárnak egy ettől az előbbitől alapvetően eltérő szimbolikája is, amellyel az Ézs 9,17-ben találkozunk. Ezt a verset idéznünk kell, mert kulcsfontosságú az Ézs 10,17 értelmezése szempontjából:

Ézs 9,17	כִּי־בִעְרָה כָּאֵשׁ רִשְׁעָה שְׂמִיר וְשִׁית תֹּאכֵל וְתִצֵּת קֶסֶדְכִי הַיַּעַר וַיִּתְאַבְּכוּ גְאוֹת עֵשֶׂן	<i>Mert a gonoszság égni fog, mint a tűz, tövist és bozótot emészt, lángra lobbantja az erdő sűrűségeit és fölgomolyognak, (mint) büszke³² füst.</i>
----------	--	--

Ebben a szövegben a tövis és bozót metaforapár más értelemben jelenik meg. Itt az ítélet eredménye nem az lesz, hogy megjelenik a szintéren a tövis és bozót, hanem pontosan ellenkezőleg: a tövis és bozót eltűnik a színről. A „tövist és bozótot” megemészti a „gonoszság”, amely mint tűz lobban lángra.

Mielőtt megkísérelnék konkrét javaslatot tenni a metaforapár értelmét illetően, előbb meg kell vizsgálnom röviden a párhuzamos verssort is, amely „az erdő sűrűségei”-nek elézéséről szól. Annál is inkább, mivelhogy a „tövis és bozót” az Ézs 10,17–18-ban is egymás mellett, egymással párhuzamban áll (és csak ezen a két helyen).

Az „erdő” viszonylag ritka metafora. Az ézsaiási kontextus kései szövegekben az erdő általában Jeruzsálemre utal (29,17; 32,15.19), a 8. századi prófétára visszavezethető Ézs 10,34-ben pedig sajátosan a vezető emberekre.³³

³² A גְאוֹת itt nem „füst”, ahogyan azt a HALOT, 169 javasolja, hanem az ismert „büszke, magasztos, délceg”, de pejoratív értelemben a gőgös Izráelre vonatkozik (vö. Ézs 9,8; ld. még Ézs 2,12–15; 10,32–34; 28,1 stb.).

³³ Az Ézs 10,34 levágott sűrű erdeje és az Isai gyökeréből sarjadó uralkodó (11,1) közötti kapcsolat azt sugallja, hogy az Ézs 11,1 későbbi szerzője a város vezetőivel kapcsolatos szimbólumként értelmezte a levágott erdőt. Az erdő nem-ézsaiási kontextusban is utalhat a vezetőkre. Vö. Jer 46,23; Ez 21,2–3 (vö. 7. vers); Zak 11,2.

Ézs 10,34 | וְנִקַּף סִבְכֵי הַיַּעַר בְּבִרְזֵל | *Levagdalja az erdő sűrűjét vassal,*
 | וְהִלְכֵנוּן בְּאַדִּיר יְפוֹל | *és a Libánon megdől egy erős által.*³⁴

Ez a vers ugyanazt a kifejezést tartalmazza, mint 9,17: סִבְכֵי הַיַּעַר – „az erdő sűrűségei”, amely csak ezen a két helyen fordul elő.³⁵ Ézs 10,33–34-ban az erdő a büszke, magas termetű szinonimája (רָמֵי הַקּוֹמָה) (vö. Ézs 2,13). Párhuzamban áll vele a Libánon, amely itt nem a földrajzi lokáció, hanem az isteni hegyet jelöli.³⁶ Tehát az „erdő” és „a Libánon” a jól ismert kultikus tradíció értelmében (Zsolt 48,4!) Sión és Jeruzsálem, vagy talán még konkrétabban annak vezetőivel kapcsolatos metafora. Tehát eredetileg Ézs 10,33–34 sem Asszíria elleni ítélet, mint ahogy azt általában értelmezni szokták, de erre később még visszatérek.

Mindenestre komoly okaink vannak azt feltételezni, hogy az „erdő sűrűségeinek” pusztulása Ézs 9,17-ben Izráel népének pusztulását jelenti az

A metaforának ez az értelmezése alapvetően különböző azoktól a szövegektől, ahol a יַעַר a vadon jelképévé válik (Jer 26,18; Hós 2,14; Mik 3,12).

³⁴ További értelmezését ld. alább.

³⁵ סִבְכֵי הַיַּעַר fordítható így is: „sűrű erdő” (vö. Jer 4,1 és 12,8). A סִבְכָה „sűrűség” szóval találkozunk még az 1Móz 22,13-ben és az Ézs 10,34-ben is (ld. alább). Vö. továbbá Zsolt 74,5; Jer 4,1 (esetleg Jer 21,14).

³⁶ A „Sión templomának (vagy leányának) hegye” (a kötív-qörétől függően) és a „Jeruzsálem halma” a megelőző Ézs 10,32-ben jelenik meg. A Libánon több szövegben is Jeruzsálemre vonatkozik (vö. Ézs 29,17 és 32,15, amelyek szerint a pusztává lett Jeruzsálem visszakerül a korábbi „Libánon”-állapotába). Vö. Balogh Csaba: Blind People, Blind God: The Composition of Isaiah 29,15–24. In: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 121 (2009), (48–69) 51–52. Ézs 2,12–17 a Libánon cédrusaihoz hasonlítja JHVH arrogáns népét. A Libánon-motívum ambivalens Ézs 14,8-ban. Ez utóbbi szöveg feltehetően olyan mezopotámiai hagyományanyagot foglal magában, mint pl. a Gilgames és Huwawa mítosz (A és B verziók), amelyben őskori királyok Libánon cédrus erdei elleni hadjáratairól van szó (a motívum meglehetősen gyakori az újasszír királyfeliratokban is). De az ézsaiási szövegben Libánon az északi mitikus istenhegyet jelöli (vö. 14,13!), s ilyen istenhegy mivoltában Jeruzsálem mitikus szimbóluma, azé a Jeruzsálemé, aki az Ézs 14 gúnydalát is éneklé (vö. 14,4). Hasonló a helyzet az Ézs 2,13; 37,24 (párh. 2Kir 19,23) és a Hab 2,17 szövegeiben (ld. még Jer 22,6–7.23; Ez 17,3.12). Itt kell megemlítenünk a cédrusmotívumot is (Ézs 9,7; Zsolt 80,11; 104,16; Jer 22,7; Ez 17,3.22–23; 31,3 stb.). A Libánon-, cédrus-, illetve erdő-motívumok mitologikus hátteréhez ld. főként Stolz, Fritz: Die Bäume des Gottesgartens auf dem Libanon. In: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 84 (1972), 141–156; Nielsen, Kirsten: *i. m.* 126–128, 130–131.

Izráel-ellenes prófécia összefüggésében. Még konkrétan: „a tövis és bozót” ebben az összefüggésben a köznépre, „az erdő sűrűsége” pedig a vezető rétegre vonatkozik (az értékes szemben az értéktelennel, a jelentős szemben a jelentéktelennel). A tövis – erdő metaforának ez az antitetikus értelmezése egybecseng az egész Ézs 9,7–20 prófécia kontextusával, amely nem kevesebb, mint négy hasonló ellentétes metaforát használ – többek között növénymetaforát is – a „teljes lakosság” merizmus kifejezésére.³⁷

Ézs 10,17 metaforikus képe közel áll ahhoz, amit 9,17-ben találunk mind a szókincs,³⁸ mind a szerkezet szintjén.³⁹ Ami ennél is fontosabb: csupán ebben a két textusban jelenik meg az a gondolat, hogy az ítélet a tövis és bozót, illetve az erdő⁴⁰ tűz általi megsemmisítése formájában konkretizálódik. Ennek értelmében kézenfekvő arra következtetni, hogy a két szövegben a metaforapárok jelentése is hasonló lehet. Vagyis a tövis és bozót a társadalom alsóbb rétegét, az erdő és kert pedig a vezetőket jelenti. Ez a különböző csoportokra történő utalás egészen kézenfekvő Ézs 10,17–18-ban, ahol az egyes szám harmadik személyű birtokragok partitív jelentésárnyalatot kölcsönöznek a kifejezéseknek: „az ő bozótját és az ő tövisét, az ő erdejét és az ő kertjét”, és ez azt jelzi, hogy *együttesen* fejezik ki mindazt, ami az övé. Ez az értelmezés egybecseng a korábbi verssorral is, amely „az ő kövérjeiről” (vezetőiről), illetve „az ő dicsőségéről” (sokaságáról/istenségéről) beszél.

A fenti elemzés alapján néhány lényeges előzetes következtetést fogalmazhatunk meg. (1) Az a tény, hogy a prófécia „az ő kövérjei” metaforát használja, azt jelzi, hogy az ítélet a címzettek jólétével áll kapcsolatban. Ez a tematika azonban eltér a megelőző Asszír-ellenes versek fókuszától, amely

³⁷ Ld. רָאשׁ וְזָבֵב, רָאשׁ וְזָבֵב (9,13), כָּפָה וְאֶגְמוֹן, רָאשׁ וְזָבֵב (9,13), מְאֻשְׁרֵי הָעַם, מְאֻשְׁרֵי יִשְׂרָאֵל (9,15), בְּחֹרֵי וְאֶלְמִנְתֵּי (9,16). Az Ézs 9,16 megadja a magyarázatot a merizmusok jelentőségére vonatkozóan: „mert *mindnyájan* istentelenek és gonosztevők, és *minden* száj bolondságot szól”. Az Ézs 9,7–20 értelmezéséhez ld. Balogh Csaba: *The Problem with Isaiah’s So-called “Refrain Poem”. A New Look at the Compositional History of Isaiah 9.7–20*. In: *Journal for the Study of the Old Testament* (megjelenés előtt). Vö. továbbá Ézs 3,1; 19,10.15; 31,3.

³⁸ Vö. אֶשׁ, בַּעַר, אֶשׁ. Ld. még אֶשׁ, יוֹם אֶשׁ, amely 10,17 és 9,13 verseit köti össze.

³⁹ Mindkét szöveg együtt használja a „tövis és bozót”, illetve az „erdő” metaforákat.

⁴⁰ Az Ézs 10,17 a „kert” – כֶּרֶם metaforát is használja, amely a יַעַר szinonimája, és ehhez hasonlóan mitikus értelmű kifejezés (vö. Ám 9,3 és Mulder, Martin Jan: כֶּרֶם. In: *ThWAT*, 4., 350; ld. még Jer 2,7; 4,26, ahol Izráel földje egy isteni kerthez hasonló). A כֶּרֶם és יַעַר terminusokat együtt használja Ézs 29,17; 32,15; 37,24; 2Kir 19,23.

a harcias arrogancia gondolatát taglalja. Hasonlóképpen nem kongruens a 15. vers „fejsze”-metaforája azzal a gondolattal, amelynek értelmében az ítéletet majd tűz általi pusztulás okozza. (2) A 17. vers JHVH-ábrázolásában az ismerős istenség barátságatlan, veszélyes Istenné válik. Ez a retorika azt feltételezi, hogy az eredeti címzettnek valaki olyannak kellett lennie, aki számára ez a családias istenkép (dicsőség, világosság, szent) volt a természetes, amely ismét Izráelre és nem Asszíriára enged következtetni. (3) Ha helyes a fenti értelmezésünk, miszerint a יְהוָה kifejezés részben az istenséget jelzi (mint „az ő”, vagyis a címzett dicsősége), akkor helyesebb a birtokragot Izráelre, semmint Asszíriára vonatkoztatni. (4) Ézsaiási kontextusban a „tövis és bozót”, illetve az „erdő és kert” metaforák Izráelre utalnak és nem Asszíriára.

A fenti exegetikai elemzés fényében kétségtelenül nagyobb súllyal hivatkozhatunk ismét a korábban már említett feltűnő intertextuális kapcsolatra egyfelől az Ézs 10,16–19, másfelől az Ézs 17,4–6, illetve 9,13.17 perikópáival. A szövegek közötti kapcsolat több okból is elgondolkodtató. Először: a közös terminológia itt nem szokványos, hanem meglehetősen sajátos kifejezésekből áll. Másodsor: ezek a terminusok olyan koncentrációban vannak jelen, hogy lehetetlen lenne ezt a merő véletlennek tulajdonítani. Ennek összefüggésében kell hangsúlyozni azt is, hogy mind az Ézs 17, mind az Ézs 9 említett szövegrészei eredetileg Izráellel kapcsolatos próféciákból származnak. Ez pedig megerősíti a fenti feltételezést, miszerint az Ézs 10,16–19 egy eredetileg Izráel elleni prófécia részlete lehetett, és csupán másodlagosan került az Asszíriával kapcsolatos perikópa összefüggésébe.

2. A perikópán kívüli jelzések Ézs 10,16–19 eredeti jelentését illetően

Ami az Ézs 10,16–19 fenti értelmezését illeti, annak közvetlen környezetében is találunk támpontokat. Ezek a támpontok hasonló irányba mutatnak. Két ilyen említhetünk itt: a fentebb javasolt értelmezést erősítik egyrészt a perikópa közvetlen folytatásaként megjelenő 20–23. versek, illetve másrészt a 10,5–15. és a 24–27. közötti kapcsolat is.

Az Asszíria-ellenes prófécia jelenlegi kontextusában rendkívül furcsán hangzik Ézs 10,20–23. Ez a töredék a tudósokat szabályszerűen zavarba hozza. Hogy ez a szöveg kései beillesztés, kiegészítés, a legkevesebb, amit el kell mondani.⁴¹ Mindazonáltal komoly fejtörést okoz megindokolni azt, hogy ki

⁴¹ Vö. pl. Procksch, Otto: *i. m.* 171; Barth, Hermann: *i. m.* 41.

és milyen szándékkal szúrta be a jelenlegi helyre.⁴² A zavart két dolog okozza. A 20–23. verseknek semmi köze Asszíriához, a vele kapcsolatos próféciához, hanem „Izraelnek” és „Jákób házának” a jövőjével foglalkoznak. Másrészt viszont a jól ismert bevezető formula – „és lesz azon a napon” (בַּיּוֹם הַהוּא וְהָיָה) – köztudottan olyan helyeken jelenik meg, ahol a szerző explicite is jelezni szeretné egy szövegnek a megelőző perikópával való kapcsolatát, vagy még pontosabban egy megelőző *jövendöléssel* való kapcsolatot. Tehát míg egyfelől ennek a szövegnek semmi köze Asszíriához, másfelől mégis nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy a megelőző jövendöléssel összefüggésben kell olvasni. A megelőző vers, az Ézs 10,19, ezzel végződött: „az ő erdeje fáinak maradéka kevés lesz, még egy gyerek is föl tudja írni”. A következő בַּיּוֹם הַהוּא -szakaszban pontosan ezt a maradék (רֵשֶׁת) gondolatot bontja tovább a szerző, mégpedig a korábitól eltérően pozitív értelemben.⁴³ Bár ez a negatívból pozitív irányú újraértelmezés a prófétai könyvek szerkesztéstörténete összefüggésében korántsem ismeretlen, ez esetben mégis feltűnő, hogy a későbbi 20–23. versek értelmezésében az erdő fái és azok maradéka nem Asszíriára vonatkozik, hanem Izraelre. Más szóval a 20–23. versek írója a megelőző perikópát még mindig Izrael-ellenes próféciaként ismerte. Mivelhogy a jelenlegi Asszíria-ellenes kontextusban ezt nehéz lenne indokolni, ezért valószínűbb, hogy a 10–16. verseket a 20–23. versek kiegészítéseivel *együtt* egy későbbi szerkesztő illesztette a jelenlegi Asszíria-ellenes prófécia összefüggésébe, mégpedig egy Izráellel kapcsolatos kontextusból.

Azt a feltételezést, hogy az Ézs 10,16–19 eredetileg nem a 10,5–15 folytatása volt, közvetett módon egy másik érv is megerősíti. Az 5–15. perikópa váratlanul ér véget, így ez önmagában nem alkot teljes logikai egységet.⁴⁴ Okkal feltételezhetjük, hogy a 15. vers retorikai kérdéseit eredetileg valóban valamiféle ítélethirdetés követte. Véleményem szerint van itt még egy olyan szövegrész, amely kiválóan megfelel ennek a célnak: mégpedig az ugyancsak

⁴² A problémához ld. pl. Wildberger, Hans: *i. m.* 415.

⁴³ Míg a 19. vers a maradék gondolatot negatív értelemben használja, a 20–23. versek pozitívan viszik tovább: lesz maradék. Ehhez az értelmezési sémához hasonló az Ézs 10,28–23 és 11,1–9 viszonya is.

⁴⁴ Hasonlóképpen Gray, George B.: *i. m.* 199, szemben Wildberger, Hans: *i. m.* 406 és Barth, Hermann: *i. m.* 19 (11. jegyzet) szemléletével. Wildberger és Barth ellenkező véleménye arra a premisszára épül, hogy Ézs 10,5–15 eredeti ézsaiási szöveg, amelyhez viszont a jelenlegi kontextusában nem látnak olyan folytatást, amely ennek az ézsaiási eredet kritériumának megfelelné.

לְךָ-nel kezdődő Ézs 10,24–27. Ez az összekapcsolás viszont implicit módon ismételten megerősíti a fenti feltételezést, hogy ti. a 16–19 + 20–23. versekből álló perikópa idegen szöveg a jelenlegi összefüggésben.

A fenti vizsgálódásból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le. (1) A 16–19. versekben megjövendölt ítéletben a címzett Izrael (tehát nem Asszíria és valószínűleg nem is Júda). (2) A 16–19. versek valamely másik prófécia töredéke. Tehát nem a jelenlegi helyre írták, nem redakcionális szöveg, hanem más összefüggésből került át ide. (3) Tekintettel arra, hogy a 20–23. versek szerzője még mindig Izrael-ellenes próféciaaként olvassa e verseket, arra következtethetünk, hogy a 10,16–19 jelenlegi kontextusba való áthelyezésére azután került sor, hogy előbb hozzákapcsolták a 20–23. verseket. (4) Az 5–15. + 24–27. versek eredetileg feltehetően egy próféciát alkottak, amelyet a 16–19. + 20–23. versek beszúrásával fölbontott a későbbi szerkesztő. Tehát ez a szerkesztői újrendezés egy az Asszíria elleni prófécianál későbbi kísérlet az ézsaiási szövegek újraértelmezésében.

3. Hasonló szerkesztési logika nyomai az Ószövetségben és Ézsaiás könyvében

Ézsaiás 10. fejezetében egy nyilvánvaló hermeneutikai újratervezési folyamatnak vagyunk a tanúi: eredetileg JHVH népe ellen szóló próféciaik egy későbbi stádiumban a JHVH népének ellenségeire vonatkozó prófeciává lesznek. Az Ószövetségben találunk néhány explicit példát, amelyből világossá válik, hogy itt nem valamiféle egzotikus ritkasággal állunk szemben, hanem a későbbi szerkesztők, illetve szerzők által valóban ismert és alkalmazott hermeneutikai elvről van szó. Egyértelműen ebbe az irányba mutat a Jer 50,41–43. Ez a Babilon elleni prófécia Jeremiás könyvének egyik kései textusa, amely közeli párhuzamot mutat egy olyan korai szöveggel, amelynek címzettje Júda volt:

Jer 6,22–24

Íme egy nép jön észak földjéről, nagy nemzet kel föl a föld széléiről. Íjat és kopját ragadnak, kegyetlenek, nem irgalmaznak. Hangjuk zúg, mint a tenger, és lovakon nyargalnak. Mint harcosok sorakoznak ellened, *Sión* leánya. Hallottuk a hírét, kezünk elernyed,

Jer 50,41–43

Íme egy nép jön északról, nagy nemzet és nagy királyok kelnek föl a föld széleiről. Íjat és kopját ragadnak, kegyetlenek, nem irgalmaznak. Hangjuk zúg, mint a tenger, lovakon nyargalnak. Mint harcosok sorakoznak ellened, *Babilon* leánya! Meghallja *Babilónia királya* a hírüket, kezei elernyednek,

szorongás vett erőt rajtunk, vonag- lás, mint a szülő asszonyon.	szorongás vesz erőt rajta és vonaglás, mint a szülő asszonyon.
---	---

A két szövegrész majdnem szó szerint egyezik, egy jelentős különbségtől eltekintve: a korábbi szövegben bejelentett ítélet címzettje, Sión leánya a későbbi szövegben Babilon leányára módosul. Az, aki egykor az északi ellenség volt Jeruzsálem ellen Jeremiás könyvének ismerős metaforájában, most maga is egy északi ellenség áldozatává válik, s Júdához hasonló módon Babilon is át fogja élni azt az állapotot, amelynek egykor okozója volt.

Természetesen a jeremiási verzió nem egyszerűen a régi szöveg relokálzásáról szól, hanem a szöveg megismétléséről, apró, de jól indokolható módosításokkal. Mindazonáltal a folyamat rendkívül érdekes, s jól érzékelteti a jeremiási hagyományon dolgozó későbbi szerzők, szerkesztők hermeneutikai logikáját: az egykori Jeruzsálem elleni próféciaik, amelyek szerint az ellenség Isten ítéletét hozta a szent városra, egy későbbi korban úgy olvashatók újra, mint amelyek Jeruzsálem ellenségei ellen szólnak. E hermeneutikai elv mögött minden bizonnyal a jól ismert *ius talionis*, a tálíó törvényének világrendező elve, s annak teológiai motorja dübörög. A világrend akkor áll helyre, amikor az, aki törvénytelenséget követett el, tettének megfelelő büntetésben részesül.

Fontos megemlítenünk, hogy a *ius talionis* gondolat explicite is gyakran van jelen az olyan bizonyíthatóan kései prófétai szövegekben, amelyek Izráel helyreállítását vetítik előre, s ezekben fontos szerepet játszik. Két ilyen példát említék szemléltetésképpen:⁴⁵

Ézs 33,1	<i>Jaj neked, pusztító, akit még nem ért pusztulás, te rabló, akit még nem raboltak ki! Ha befejezted a pusztítást, el fogsz pusztulni, ha bevégezted a rablást, téged fognak kirabolni!</i>
Jer 30,16	<i>De majd elpusztulnak pusztítóid, fogságba fog menni minden ellenséged. Ki fogják fosztani fosztogatóidat, prédára vetem minden prédálódat.</i>

Úgy gondolom, hogy az a teológiai szemlélet, amely ezekben a textusokban explicit módon van jelen, implicit módon szerepet játszott a próféciaik újrendezésében, s ezáltal újraértelmezésében is. Hogy az Ézs 10,16–19 nem az egyetlen példa az újaszerkesztésnek ehhez a módjához, azt két másik

⁴⁵ Ld. még Ézs 14,2; Jer 27,7; 30,16; Ez 39,10; Hab 2,8 stb.

ézsaiási szöveg révén is meg tudom erősíteni: Ézs 29,15–24 és 10,28–34 szövegeivel.

Az Ézs 29,15–24 eredeti formájában egy rövid jajmondásra épülő, JHVH népe ellen elhangzó prófécia volt. Egy későbbi átdolgozás, további értelmező versek beszúrása révén viszont Izráel ellenségei elleni prófeciává lett.⁴⁶ Az Ézs 29,15–24 eredeti magvát az alábbi szöveg képezte:

Ézs 29,15	Jaj azoknak, akik mélyen elrejtik terveiket JHVH-tól, akik sötétben szoktak cselekedni, és ezt mondják: „Ki lát minket, ki ismer minket?”
Ézs 29,21	(Jaj) azoknak, akik félrevezetnek (embereket) a tárgyaláson, és a bírónak a kapuban csapdát állítanak, és ürességgel csapják be az igazat.

Amikor viszont a későbbi szerkesztő szétválasztotta ezt a két összefüggő jajmondást és néhány újraértelmező verset illesztett be, megváltozott az eredeti ézsaiási prófécia értelme. Például a 20. vers beszúrása a következőképpen módosította a 21. vers korábbi értelmét:

Ézs 29,20	Mert a rettentő nem lesz többé, a csúfolódó el fog veszni, a gonoszság őrzői kivágattatnak,
Ézs 29,21	(Jaj) azoknak, akik félrevezetnek (embereket) a tárgyaláson, és a bírónak a kapuban csapdát állítanak, és ürességgel csapják be az igazat.

Az igazságtalanság motívuma csupán felületes, másodlagos kapocs a 20. és 21. vers között. Alaposabb vizsgálódás ugyanis arra a következtetésre vezet, hogy a 20. vers egy *idegen* kegyetlen uralkodó elnyomására vonatkozik,⁴⁷ a 21. vers pedig eredetileg az Izráel vagy Júda társadalmán belüli igazságtalanságra, jogtalanságra utalt, és a Jeruzsálem vagy Izráel városa kapujában(!) történő igazságszolgáltatás hiányosságait kifogásolta. A prófécia értelme alapvetően megváltozott azáltal, hogy a szerkesztők fölbontják és átrendezik az eredeti ézsaiási szöveget. A 20. versnek 21. elé történő beszúrásával a 21.

⁴⁶ A perikópa részletes elemzéséhez ld. Balogh Csaba: *Blind People, Blind God. The Composition of Isaiah 29,15–24*, 48–69.

⁴⁷ מַעֲרִיץ mindenhol az idegen elnyomót jelöli Ézsaiásnál (vö. 13,11; 25,3.4.5; 29,5; 49,25). Ld. továbbá Ez 28,7; 30,11; 31,12; 32,12. Vö. מַעֲרִץ, amely az Ézs 10,33-ban Asszíriával kapcsolatos.

vers ítéletes hangja, amely egykor Jeruzsálemet vagy Izráelt kritizálta, egyszerűen az idegen, elnyomó hatalom elleni manifesztációvá válik.

Igaz, hogy ezt az új értelmet a szerkesztő itt nem oly módon éri el, hogy egy meglévő próféciaát áthelyez egy másik kontextusba (mint Ézs 10,16–19 esetében), hanem úgy, hogy újabb gondolatokkal egészít ki egy meglévő szöveget. Mindazonáltal a szöveg átszerkesztésének a célja a fentiekhez hasonló: a Júda vagy Izrael elleni próféciaát át lehet, sőt át kell alakítani azok ellenségeire vonatkozó próféciaivá.⁴⁸

Az újraértelmezés hatalmának egy másik briliáns példája Ézs 10,28–34, az imént már említett Ézs 10,16–19 perikópa közvetlen környezetéből. A szakasz értelmezésével kapcsolatos exegetikai problémákra most nem fogok kitérni.⁴⁹ Ezt a szöveget a magyarázók többsége Asszíria-ellenes próféciaiként ismeri.⁵⁰ Mások pedig Júda elleni próféciaiként olvassák.⁵¹ De van olyan vélemény is, amely szándékos kétértelműséget feltételez.⁵² Úgy vélem viszont, hogy a hermeneutikai bonyodalmat jobban magyarázza az a hipotézis, hogy az Ézs 10,28–34 is eredetileg egy Júdával kapcsolatos prófécia összefüggéséből került át az Asszíria elleni prófécia kontextusába. Az olvasó ambivalencia-érzését valójában pontosan az a feszültség táplálja, amelyet az olvasó a perikópa tulajdonképpeni szövege és annak jelenlegi kontextusa között érzékel. A rövid szövegegység záró Ézs 10,32–34. verseiben ez áll:

⁴⁸ Ebben az átértelmezésben nemcsak a büntetés, hanem a maga a bűn is, amelyet JHVH népe egykor elkövetett az ellenség bűnévé válik. Ennek a magyarázata feltehetően abban rejlik, hogy Jeruzsálem bukása után a Jeruzsálem elleni ítéletes prófécia elveszítette korábbi jelentőségét, de új életre kelt azzal kapcsolatban, aki Jeruzsálem egykori bűne miatt JHVH ítélő eszközeként tűnt fel a történelem színpadán.

⁴⁹ Az értelmezéstörténethez ld. mindenekelőtt Wong, G. C. I.: *Deliverance or Destruction? Isaiah x 33–34 in the Final Form of Isaiah x-xi*. In: *Vetus Testamentum* 53 (2003), 544–552.

⁵⁰ Fohrer, Georg: *i. m.* 164; Kaiser, Otto: *i. m.* 234; Schoors, Anton: *i. m.* 95 (de vö. 96); Clements, Ronald E.: *i. m.* 120–121; Oswalt, John N.: *i. m.* 275; Jong, Matthijs J. de: *Isaiah among the Ancient Near Eastern Prophets. A Comparative Study of the Earliest Stages of the Isaiah Tradition and the Neo-Assyrian Prophecies*. VTSup, 117. Brill, Leiden 2007, 103–104.

⁵¹ Wildberger, Hans: *i. m.* 427; Blum, Erhard: *i. m.* 561–562; Nielsen, Kirsten: *i. m.* 123–130; Wong, G. C. I.: *i. m.* 550; Schmid, Konrad: *i. m.* 121.

⁵² Wong, G. C. I.: *i. m.* 550.

Ézs 10,32	[...] Még ma odaér Nóbba, öklével fenyegeti Sion leányának hegyét, Jeruzsálem dombját.
Ézs 10,33	Íme az úr, a seregek JHVH-ja levagdalja az ágakat rettegéssel, a sudár termetűeket kivágja, és elterülnek a magasra törők.
Ézs 10,34	Kivágja fejszével az erdő bozótját, és ledől Libánon egy hatalmas által!

A magyar bibliafordításokban gyakori „de az úr”⁵³ azt sugallja, hogy az ítélet a kezét Jeruzsálemre emelő Asszíria tettével ellentétes gondolatot akar itt bevezetni. Azonban a héber szövegben nincs semmiféle „de”. Mindössze ennyi áll itt: הַיְהוָה הַיְהוָה הַיְהוָה – *íme az úr, a Seregek JHVH-ja*... E szövegrész Asszíria bukásával történő összekapcsolására egyetlen indok hozható fel, mégpedig a jelenlegi kontextus. Ám még azok a tudósok is, akik Asszíria megalázására vonatkoztatják e verseket, kénytelenek elismerni, hogy az Ézs 10,28–34 csak másodlagosan kötődik a jelenlegi kontextushoz, azaz nem volt a 10,5–15 + 24–27 Asszíria-ellenes prófécijának eredeti folytatása.⁵⁴ A 27. verssel ugyanis véget ér az Asszíria-ellenes prófécia, és a 28. vers egy új retorikai egységet kezd. Igaz, a 28. vers nem lehet egy önálló prófécia valódi kezdőpontja. De pontosan ez sugallja azt, hogy a szövegegység egy másik helyről kerülhetett át a jelenlegi összefüggésbe. Ez pedig azt jelenti, hogy az 5–15 + 24–27 versek nem határozhatják meg a 10,28–34 eredeti értelmét; és valóban, e másodlagos kontextuson túl meggyőzőbb tartalmi érveket hozhatunk fel, amelyek arra utalnak, hogy a 28–34. versek eredetileg Jeruzsálem ellen hirdettek ítéletet.⁵⁵ Ezek után nem meglepő az, hogy az Ézs 11,1 skk. is

⁵³ Vö. Revideált Károli 1908, Magyar Bibliatársulat 1992, Szent István Társulat 2003, Revideált Újfordítás 2014.

⁵⁴ Koppe, Johann B.: *i. m.* 183; Wildberger, Hans: *i. m.* 425.

⁵⁵ Erre utal a Libánon- és az erdőszimbolika, amelyről már volt szó fentebb, de ugyancsak így értelmezendő az אֲדָרִי „hatalmas (személy!)” kifejezés is. A Revideált Újfordításban a „Libánon büszke cédrusai”, illetve a Szent István Társulat szövegében a „Libánon pompás cédrusai” túlságosan és indokolatlanul parafrázáló fordítások. A szövegben világos a párhuzam a „vas által” és a „hatalmas által” között. Ugyanúgy nem meggyőző a JPS Tanakh “in their majesty” (büszkeségében), vagy a New Revised Standard Version “with its majestic trees” (az ő büszke fáival) fordítás sem, amely sem a parallelizmus okán, sem nyelvi alapokon nem indokolható (a héberben

még mindig úgy értelmezi ezt a szöveget, mint amely Dávid (pontosabban Isai) házának (tehát nem Asszíriának) mint erdőnek a letarolását jövendöli meg. Az Asszír-ellenes nüánsz csupán a szöveg áthelyezése utáni kontextusban vetődik fel.

4. Következtetés

Joggal feltételezhetjük, hogy az Ézs 10,16–19 verseit eredetileg nem erre a helyre írták. A korábbi kutatás már rámutatott arra, hogy a szöveg idegen a jelenlegi kontextusban. Az érvek amellet szólnak, hogy eredetileg ez a perikópa egy Izráel elleni prófécia része volt. Tehát nem egyszerűen redakcionális szöveg, amelyet később a kontextusra való tekintettel komponáltak, hanem egy másik összefüggésből áthelyezett szöveg. Ezt a hipotézist erősítik meg a szerző által használt metaforák, a szöveg intertextuális kapcsolatai más, Izráelre vonatkozó próféciaikkal, illetve a perikópa környezetéből gyűjtött információk is.

A relokalizáció révén az Ézs 10,16–19 eredeti értelme megváltozott: az ítélet, amely korábban Izráelre vonatkozott, Asszír-ellenes beszéddé alakult, azaz azon hatalom ellen fordult, akin keresztül JHVH egykor a maga népe feletti ítéletét hajtotta végre. Az Ószövetségben több olyan kései prófétai szöveggel találkozunk, amelyek explicite is azt jelzik, hogy az igazságos világrend helyreállítása, az arányos büntetés (a *ius talionis*) rendkívüli jelentőséggel bírt e kései szerzők teológiájában. Véleményem szerint ez a koncepció nemcsak ilyen explicit textusokban érhető tetten, hanem implicit formában a prófétai könyvek egész újraserkesztésének módszertani logikájában is.

hiányzik a suffixum). Továbbá az אָדִיר nem lehet határozószó (vagy melléknév), mert az nem jelenik meg prepozícióval. Igaz a BibleWorks 9 WTM héber verziója listáz 116 verset, amelyben a אָ állítólag melléknévhez kapcsolódik. De ezek a melléknévként megjelölt lexémák valójában főnevek(!). A אָדִיר konstrukcióhoz hasonló a אָדִיר אָ a 33. versben, amely hasonlóképpen főnév.